

*Anna Ede
Bok. 1922
Sv. D.
Infort i
Anteckn. Örebro*

1922 Östergötland 410

En flyttskola från åttio-talet.

Verklighetsskildring av Anna Ede.

I våra dagar, då man knappast kan öppna en tidning utan att ögonen falla på någonting om skolan, den individuella undervisningen, folkskolepalats, lyxuppfostran och annan pedagogik, kunde det kanske vara av intresse att få en inblick i några interiörer från en s.k. flyttskola i slutet av åtti-talet. Det är att märka att denna skola icke var belägen i det mörkaste Småland, vilken landsända eljest fått bära hundhuvudet för så mycket mörkt, utan i det mera ljuslagda Östergötland i en av dess väna kustsocknar. Och går jag då utan vidare rakt in i ämnet.

På måndagsmorgnarna voro vi alltid glada, emedan undervisningen då började en halvtimme eller en timme senare än vanligt. Och anledningen var, att "herrn", som vi kallade vår lärare, över söndagen varit hemma vid kyrkan och skött sin organistbefattning eller klockaretjänst som det även kallades.

Det var nära en mil mellan kyrkan och Färnö - en ö långt ute i skärgården - där flyttskolan pågick tre månader varje sommar. Det fanns således endast vattenväg att färdas. Mellan kyrkan, i vars närhet "herrn" hade sin bostad, och hans båtbygga hade han ungefär en fjärdingsväg att gå och med en börda av en tung matsäckskorg till på köpet. Så då han vid nio- eller halvtiotiden på f.m. landade vid Färnö, hade han redan ett styvt arbete bakom sig.

Motorbåtar funnos icke då; han måste ro eller segla - beroende av vinden. Ibland blåste det storm. Och då gingo vi alltid med en hemlig förhoppning i hjärtat att "herrn" måtte segla omkull och drunkna. Ty "herrn" var för oss det förskräckligaste av det förskräckliga vi i vårt liv kunde tänka oss.

Men "herrn" drunknade icke. Vid niotiden landade han som nämnt vid skolans brygga och kom så knogande gången uppför med sin matsäckskorg. Att sköta Färnö flyttskola var nog inget latmansgöra, tack vare den oländiga väg han varje vecka hade att färdas emellan. Också bland andra olägenheter att äta matsäck veckan i ända. Men "herrn" tog igen sig på undervisningen. Men till detta skall jag återkomma senare.

Skolan var inrymd i en backstuga hos en skomakare och låg på en udde, den naturskönaste man kan tänka sig. Inne i "stugan", som läsrummet kallades, stod det mitt på golvet två bänkar, vardera rymmande fyra sittplatser. Barnantalet var för det mesta aldrig mer än sju eller åtta. Borta vid gavelfönstret stod ett uppslaget fällbord med en stol bredvid. Det var katedern. Av innanredet för övrigt i denna primitiva skolsal stod vid vardera långväggen en uppbäddad gustaviansk säng. I den ena låg om nätterna skomakarn med hustru och i den andra en rotegumma, som av socknen var inhyst i samma stuga. Man fick akta sig för att komma för tidigt om morgnarna, ty om gummorna inte hunnit städa, föstes man utan vidare ceremonier ut i det fria. Värst var det när det regnade. Då stodo vi som våta höns hopkrupna i en klunga utanför tills vi fingo nådig tillåtelse att kliva på.

Vid ena sidofönstret hade skoflickam sin verkstad. Han satt där vid sin skodisk med blötbälja, klämma och andra till yrket hörande grejor omkring sig. Ibland då vi fingo någon fråga inför vilken vårt vetande strandade, hjälpte skomakarn oss ur knipan och svarade i vårt ställe. För det mesta högg han i sten och vi kunde aldrig begripa varför inte "herrn" slog även honom i huvudet med linjalen, som han brukade göra med oss, då vi svarade åt skogen.

Eljest var skomakarn mycket ouppmärksam. Mitt under läsningen kunde han börja det mest vildsinta hamrande på sitt läder. Vi hörde då icke våra egna röster, men därmed var inte så noga.

I taket över skomakareparets säng hängde ett s.k. brödspett, och över detta Sveriges karta. Under geografielektionerna fingo vi stå därborta, alla i en klunga. Den längsta av oss utpekade de ställen varom lektionen rörde sig och alla skulle med en mun läsa:

Sverige gränsar i norr till Norge och Ryssland eller eventuellt något annat. Och allt interfolierat av skomakarns hamrande.

Men jag skall gå i ordning med undervisningsreglerna för dagen. Schemat var, på ett par undantag när, lika alla dagar. Första timmen hade vi som innanläsning varannan dag naturlära och varannan nya testamentet. Vi fingo då i tur och ordning sitta och läsa en kvart eller tjugominuter i taget, utan några som helst utläggningar eller förklaringar av ämnet. "Herrn" kontrollerade bara i en bok bortanför sig att vi ej sade fel på orden. Icke en av oss visste vad vi läste om. Vi följde blott mekaniskt raderna. Denna dödstråkiga och långsläpiga

innanläsning varade från kl. halv nio till tid, då kristendomslektionen eller uppläsningen av utantillsläxorna tog vid - utan någon rast emellan. Denna lektion var den värsta skräckstunden på hela dagen. Ty ve den syndare som icke kunde sin läxa.

Till följd av olikheten i åldern mellan barnen, kunde inga gemensamma läxor förekomma. Det var högst tre eller fyra som kunde följas åt. För de övriga blev läxläsningen individuell, d.v.s. de fingo var sitt stycke i katekesen och "bibliskan" att lära sig utantill.

Efter slutad innanläsning samlade "herrn" ihop läseböckerna och ställde dem i en hög borta på en byrå. Under tiden kommo läxböckerna fram ur pulpeterna och en och annan läste ännu en sista gång brådskan-
de över sin läxa. "Herrn" satte pincenén till rätta, ställde sig i sitt fruktansvärda majestät framför bänkarna och förhöret började och fortsatte ungefär som följer:

"Herrn": "Nå, Kal-Agust, vad har du för läxa i katekesen i dag?"

Kal-Agust: "Tredje artikeln."

"Herrn": "Nå, hur lyder den då?"

Kal-Agust: ser djupsinnig ut och så framstöter han: "Jag tror" men så blir det inte mer.

"Herrn": "Vad tror du?"

Kal-Agust igen: "Jag tror"

"Herrn" med tordönsröst: "Vad tror du?"

Kal-Agust med en kraftansträngning: "Jag tror att det är visserligen sant...." (tyst igen).

"Herrn": "Att du ska läsa upp din läxa, ja."

Kal-Agust är medveten om sitt öde. Inom sig önskar han att ovädret vore över och som för att påskynda urladdningen hugger han på försök ett par ord i luften.

Pang. En örfil brinner på hans vänstra kind. Och pang, en till och en till. Så slänger "herrn" Kal-Agusts katekes på pulpeten framför hans näsa. Och så är den expedierad.

Så till nästa:

- Nå, Hulda, vad har du för läxa?

Hulda reser sig, tar sin "bibliska" och vänder sig ett halvslag mot "herrn" under det hon pekar i boken med ett litet lindrigt rent pekfinger:

- Ja har dannelsfrån och dannete.

Vilket är uttydt: Jag har därifrån och dit.

Det handlar om Josefs bröder och Hulda knäpper sina händer och börjar med nervöst forcerad röst:

- Och bröderna togo honom och slaktade honom och så doppade de en bock i blodet och sände den sedan hem till hans fader och sade: Se här din sons kjortel som ett vilddjur har rivit i.

Pang.. Hulda avbrytes av den obligatoriska örflen. Och så till nästa nästan vettskrämda unge och ungefär med samma resultat. Så går det undan för undan. Den sista är skolans ljus och "herrns" vassa i stränghet stelnade anletsdrag mildras en smula, då han talar till henne:

- Du Eva. Du kan väl.

Eva reser sig och börjar rabbla: Om hedningarna som icke hava lägen göra dock av naturen Det går som ett rinnande vatten och hon läser ut det svåra bibelordet i ett enda andedrag. Och dessutom tre, fyra frågor till i sträck. "Herrns" ansikte lyser ett ögonblick upp som en solglimt i en molnreva. Nästan chevalereskt ger han henne tillbaka boken. Så ger han nya läxor. Och så blir det äntligen rast.

Snopna och generade och röda om öron och kinder samlas barnen ute på gården. De som lyckligen undgått skolmästarenäven, begabba de andra en smula. Men helt flyktigt. Ty nästa dag, det veta de allt för väl, kan det vara deras tur. Ingen är härvidlag säker på sitt öde.

Nästa timme fortsätter innanläsningen igen, nu i folkskolans läsebok. Och i samma långsläpiga och odrägliga tempo som på morgontimmarna. En och annan gång kan det inträffa en händelse, som ger en smula omväxling, såsom att en kund kommer till mästarn vid skodisken eller något annat. Men vanligtvis är det av det mera makabra slaget.

Ett exempel:

Algot (nio år) har under rastens lek glömt att uträtta sina mest intima angelägenheter. Nu i stillheten göra de sig påminda. Men Algot är för rädd. Han skulle hellre ha dött än han vågat bedja "herrn", den fruktansvärde därborta, att få gå ut ett ögonblick. Algot försöker hålla sig. Han koncentrerar varenda nerv på att hålla sig. Men det går inte. En liten våt bäck börjar så småningom samlas under bänken där han sitter. Algots drag slätas ut efter det överståndna lidandet. Han sitter där blek, men lugn.

Nu först upptäcker "herrn" hans belägenhet och så börjar inkvisitionen:

- Hör du, vad har du för dig därborta?

Algot tiger.

"Herrn" reser sig och går fram till delikventen, tar honom i örsnibben och rycker upp hans ansikte från boken, varl han envist stirrar. Så med sammanbitna tänder:

- Vad är det för vått på golvet?

Alltjämt intet svar. Vem som hälist borde ha begripit, att det gått illa för Algot, men "herrn" ville tydligen inte begripa. Det var som om han haft ett nöje av att pina honom.

- Har du något i flickorna som rinner?

Algot under konvulsiviska snyftningar:

- Nå - åj!

En sjungande örfil och plågoanden släpper sitt offer och går ut i köket. Det blöder litet efter "herrns" nagel i Algots örsnibb. Skomakarehustrun kommer in med en trasa, högt trätande och torkar upp på golvet. Och så fortsättes läsningen i pinsam stämning, ackompanjerad av Algots snyftningar.

Klockan halv ett blir det middagsrast, vilken varar till kl. två.

Eftermiddagens timmar äro en smula gladare. Då är det välskrivning eller geografi. Och sista timmen räkning. "Herrn" förtar sig, som i början nämndes, ej på undervisningen. Skrivningen utför barnen så gott de kunna efter tryckta föreskrifter. De sitta där med huvudena på sned och plita, under det "herrn" sitter tyst fördjupad i en roman borta hos sig. Räkningen är litet svårare nötter att knäcka. Talen sättas upp efter räkneboken på griffeltavlan och räknas ut på egen hand. När ett tal var färdigräknat, skulle man omtala slutsumman för "herrn", som kontrollerade i sin facit bort vid bordet om summorna stämde. Det gjorde de i regel icke en gång på tio. Och så var det att börja om igen - alltjämt utan någon hjälp och på måfå försöka med en ny slutsumma. När detta upprepats några gånger med samma resultat, kunde det hända att "herrn" reste sig och örfilade upp det matematiska snillet. Och med den påföljd att det lilla vett som möjligen fanns alldeles slops ut ur huvudet. Men detta hände mera sällan sista timmen. Inför utsikten att snart bli oss kvitt, var "herrns" lynne fridsammare då. Det blev "Min gärning nådigt skåda" i stället och så en kort bön, uppläst av en av barnen. Att "herrn" just valt den psalmversen, var en händelse som såg ut som en tanke.

Och så var då äntligen till allas lättnad, den dagen tilländalupen.

Till "herrns" fördel må sägas, att han som privatmänniska icke var den skräcktyrann, som han här ovan och på kornet efter verkligheten blivit framställd. Sådan var han endast i skolrummet. Emot öbefolkningen och andra utomstående var han den mest förekommande och angenäma sällskapsmänniska som tänkas kunde. Felet var bara det att ett grymt öde placerat honom på fel bana i livet; han skulle ha passat utmärkt till vad som helst annat, utom till skollärare.

Kontrollen var även liten eller ingen. Och de personer på Färnö, som skulle föreställa skolråd, hade om möjligt ännu större vördnad för "herrn" än barnen. - Det skulle ha sett ut det, om någon skulle vågat opponera sig mot Skolmästarn, som närmast prästen representerade kulturen i socknen. - Nej, inte ens om någon av deras avkomma hade kommit hem halft injälslagen, skulle de ha vågat knysta en gång.

Ibland kom det främmande till "herrn". Det var ett evenemang - inte bara för honom själv, som i dessa besök fann ett välkommet avbrott i ensligheten och tristessen ute på Färnö, utan även för oss, ty då blev det "Min gärning nådigt skåda" genast och vi släpptes lösa för dagen. Sedan blev det klang och jubel, ty de besökande hade i regel "våtvaror" med sig.

Det var en gammal sälfångare från yttersta skärgården, som hette Olle Nilsson. Denne var "herrns" speciella gunstling och tillika driftkucku och var alltid hjärtans välkommen då han kom. Även vi barn jublade, ty då visste vi att det skulle bli "mässfall" - icke bara återstoden av den dagen, utan också dagen därpå. Vi fingo förstås traska till skolan i vanlig tid på morgonen, men motogs alltid av någon av gummorna med beskedet, att "herrn" var sjuk och icke kunde hålla någon skola.

En morgon efter ett av Olle Nilssons besök, funno vi denne sovan- de framför grinden som ledde in till skolgården. Vid Olles avfärd hade tydligen tröttheten efter nattens vedermödor tagit överhand där. Och nu som han som en kappsäck. Vi försökte öppna grinden, men kunde icke. Olle låg i vägen. Vi stodo länge undrande hur vi skulle bära oss åt, men så böjde sig en av pojkarna ned och ruskade honom och sade:

- Vill farbror flytta sig litet. Vi kan inte komma genom grinden.

Olle upphörde att snarka. Han rörde på sig litet och öppnade ena ögat till hälften.

- Klöver i trumf! sa han. Och gled på nytt in i sitt Nirvana.
Vi fingo klättra över både Olle och grinden.

Den dagen blev det icke "mässfall" - d.v.s. vi behövde icke vända
hem. Men "herrn" sov även han den rättfärdiges sömn framme vid sitt
fällbord. Och vi fingo sitta och läsa innantill nästan hela dagen.

+ +
+

När jag någon gång nu för tiden hör föräldrar klaga över skolan och
sina barns lärare (det finns verkligen de som göra det) eller då jag
i tidningarna läser debatter om skolfrågan och modern pedagogik över
huvud, återgår jag i minnet till min barndoms skola, vars interiörer
jag här ovan skildrat. Jag minns den med ett innerligt vemod men utan
bitterhet. Ty livet blev kanske en ännu hårdare skola. Och det ska-
dar ej att från början ha blivit tränad. Men det kan bli för mycket av
det goda. Färnö flyttsskola var nog icke enda platsen där kulturblommor
som ovan förekommo. Och så bör man komma ihåg, att mer än trettio år
förflutit sedan dess. Och sedan dess har åtskilligt blivit förändrat.

Det dröjde emellertid många år innan jag kunde se en skollärare
utan att jag kände en kall rysning - isynnerhet om han var gammal. -

"Herrn" var nämligen gammal och pensionerades icke långt efter ovan
skildrade händelser. Han köpte sig ett landställe icke långt från
Färnö i en naturskön trakt. Han var nämligen natur- och blomsterdyr-
kare som få.

Jag träffade honom sedan några gånger under min barndoms senare år
och det var alltid med ömsesidig oförställd glädje vi återsågo varandra.
Nu gror gräset tyst över hans grav över vilken nya tider susa. Och
skolväsendet har reformerats och utvecklats i en omfattning, varom
"herrn" säkert aldrig i sitt skolmästareliv kunnat drömma om.

